

Individ și societate în „Bazele criticei economiei politice” a lui Marx

Andrei Roth (Cluj)

Nu de mult, încă un tom cu copertă cenușie s-a alăturat, pe rafurile celor ce colecționează ediția românească a *Operelor* lui Marx și Engels, volumelor publicate pînă acum de Editura Politică. Noua apariție poartă titlul *Bazele criticei economiei politice*. Evenimentul editorial în aparență modest — care nici n-a prea trezit ecouri de presă pînă acum — este de fapt însemnat, deoarece, spre deosebire de majoritatea volumelor precedente ale colecției, volumul de față conține texte în bună parte inedite pînă în prezent în limba română.

ÎNTRE MANUSCRISELE DIN 1844 ȘI CAPITALUL

Au fost reunite în acest tom șapte manuscrise ale lui Marx din anii 1857—1859, deci dintr-o vreme care aparține — după toți cercetătorii vieții și operei lui Marx — perioadei de maturitate creaoare a acestuia. În anul 1859 a apărut, după cum se stie, cartea *Contribuții la critica economiei politice*. Manuscrisele prezentului volum constituie materiale pregătitoare pentru cartea amintită, dar pregătesc totodată, și chiar prefigurează sub anumite aspecte, opera de căpetenie a autorului lor, *Capitalul*. Adesea, aceste manuscrise sunt categorisite „economice” (astfel, chiar în Prefața volumului); ele tratează, desigur, probleme economice, dar nu aparțin doar domeniului economiei politice, după cum nici *Capitalul* nu constituie — nimeni n-o mai contestă astăzi — doar o lucrare economică, ci una în aceeași măsură filozofică și sociologică. Probabil, manuscrisele intitulate *Bazele criticei economiei politice* sunt chiar mai importante sub aspect filozofic și sociologic decât sub cel economic, chiar pentru motivul că ideile economice ale autorului și-au găsit expresia dezvoltată și desăvîrșită în *Capitalul*, pe cînd teoria sa sociologică nu și-a găsit expresia într-o formă desfășurată, de sine stătătoare. Vom mai observa că aceste manuscrise au rămas inedite în timpul vieții autorului și chiar multă vreme după moartea lui, fiind publicate pentru prima oară în întregime în limba germană în 1939—1941, sub titlul *Grundrisse der Kritik der politischen Öko-*

nomie (Rohentwurf). Ele au intrat deci foarte tîrziu în circulația internațională și sunt și azi încă relativ puțin frecventate, deși o mai insistență solicitare a lor poate aduce lumini suplimentare într-o seamă de probleme ale mișcării contemporane de idei.

Fereastra pe care aceste manuscrise ne-o deschid spre laboratorul științific din epoca de maturitate a lui Marx este cu atât mai importantă, cu cît una din sarcinile care se pun astăzi în fața gîndirii marxiste constă, credem, în încercarea de a stabili punctul de vedere autentic al deschizătorului de drum într-o serie de chestiuni controversate. Atunci cînd de la Marx se reclamă, în spiritualitatea contemporană, atîtea orientări mai mult sau mai puțin contradictorii, cînd se fac tot mai dese referiri la Marx din partea unor filozofi și sociologi ce nu se declară adepti ai săi, cînd marxismul se reinnoiește după o perioadă de „somn dogmatic”, printr-un nou efort de aderență la realitatea multicoloră — ea însăși completamente nouă — a epocii noastre, reîntoarcerea la sursă, pentru o cît mai corectă și completă informație asupra ei — și nu pentru recăderea într-o fază depășită a cunoașterii — poate avea binefăcătoare efecte.

Astfel, de pildă, binecunoscutele vederi — ale lui Louis Althusser, de pildă, dar, cu semne contrare, și ale multor altora — despre o pretinsă contradicție între vederile tînărului Marx și cele ale lui Marx din perioada sa de maturitate, despre pretinsa opoziție dintre Marx — umanistul și Marx — omul de știință, sau dintre Marx, antropologul și eticianul pe de-o parte și Marx, economistul pe de altă parte, toate acestea sint evident contrazise de către conținutul acestor *Grundrisse*. Chiar după periodizarea propusă de Althusser, care așează presupusa sa „cenzură epistemologică” din evoluția teoretică a lui Marx în anul 1845, anul elaborării *Ideologiei germane*, și care subîmparte cea de-a doua perioadă, pe care o denumește „științifică” — în opoziție cu cea precedentă, „ideologică” — într-o epocă a maturizării — pînă în 1857 și alta a maturității — începînd cu 1857 — chiar după această periodizare, deci, manuscrisele ce constituie *Bazele criticii economiei politice* aparțin epocii de maturitate propriu-zisă a gînditorului. Or, în această lucrare este explicit prezentă întreaga problematică antropologică-umanistă a serierilor din tinerețe: sint tratate problemele relațiilor dintre subiect și obiect, ale obiectualizării subiectivității omenești, ale raportului dintre individ și societate. Este tratată problema înstrîinării și este folosit, de repetate ori, termenul de înstrîinare, care, după unii autori, ar lipsi din serierile epocii de maturitate a lui Marx. Să ne aducem aminte de binecunoscuta împrejurare că publicîndu-și cartea *Contribuții la critica economiei politice* în 1859, care, cum spuneam, constituie o primă valorificare a manuscriselor de care ne ocupăm acum — Marx i-a adăugat celebra *Prefață* care conține expunerea sintetică, cristalizată a esenței concepției materialiste a istoriei. Toamai vizuirea sociologică materialistă, descoperirea rolului determinant al relațiilor economice, în raport cu tot restul relațiilor sociale, l-a obligat să întreprindă studii economice detaliate, dar a fructificat rezultatele acestor studii pentru nuanțarea, precizarea și enunțarea concepției sale sociologice fundamentale. Adîncindu-se în studiile sale economice, Marx n-a început să fie sociolog și filozof umanist. Manuscrisele în cauză dovedesc acest lucru și credem că are multă dreptate filozoful ceh Karel Kosík

cînd afirmă (în cartea sa *Dialektika konkrétního* — *Dialectica concretului* — în 1961) că *Bazele criticii economiei politice* reprezintă o importantă verigă de legătură între *Manuscrisele economico-filosofice* din 1844 și *Capitalul*; temele sale majore sunt reluate și dezvoltate — vom încerca să producem doavăda cu texte — în *Capitalul*. Vom adăuga că în *Grundrisse* aflăm, în mod accentuat, mijlocirea sociologică dintre problematica antropologică a *Manuscriselor economico-filosofice* din tinerețe și problematica economică a *Capitalului*.

SOCIOLOGIA ÎNTRE ANTROPOLOGISM ȘI ECONOMIE

Între problematica umanistă și cea economică, funcția mijlocitoare o îndeplinește, în opera lui Marx, problematica sociologică. *Iar problema sociologică fundamentală* tratată în *Grundrisse* este aceea a raportului dintre *individ și societate*. Căci omul concret este individual, iar mediul de viață nemijlocit al acestuia este societatea. Noțiunea de individ este una dintre cele frecvent utilizate în aceste manuscrisi; ea apare în paginile volumului cu o frecvență similară cu aceea a conceptelor economice fundamentale. Manuscrisul pe care Marx l-a intitulat *Introducere* începe astfel :

„Obiectul cercetării noastre îl constituie în primul rînd producția materială.

Indivizi care produc în societate, deci producția socialmente determinată a indivizilor reprezintă, firește, punctul de plecare”. (4, p. 15)

Producția socială este rezultatul activității socialmente determinante a unor indivizi, la rîndul lor, sinti produși de către societate. Tot ce se întâmplă în societate este rezultatul activității omenești, deci a activității indivizilor, acest lucru e aproape de la sine înțeles; problema sociologică fundamentală — pe care a rezolvat-o Marx — este de a se ști cum se face, că deși oamenii — indivizii — fac tot ce fac în mod conștient, ei totuși nu cuprind în conștiință și, mai ales, nu stăpînesc în mod conștient realitățile sociale în care trăiesc și pe care propria lor activitate (colectivă) le produce; indivizii sint ființe conștiente și acționează în această calitate, totuși nu conștiința le determină existența, ci existența lor socială le determină conștiința. Relația dintre individ și societate constituie deci una din temele majore ale reflecției sociologice, a cărei soluție este implicată în răspunsul dat la problema fundamentală a vizionii sociologice generale despre societate. Marx examinează condițiile sociale ale existenței indivizilor; după ce în 1844 scriese că „omul nu este o ființă abstractă, situată în afara lumii. Omul este lumea omului, statul, societatea” (2, p. 413), în manuscrisele de care ne ocupăm aici își concretizează ideile cu privire la dependența individului — în calitatea sa de om concret — de mediul său vital nemijlocit, societatea omenească, scriind: „Cu cît patrundem mai adînc în istorie, cu atât mai mult individul — deci și individul care produce — ne apare dependent, apartinând unui ansamblu mai cuprinzător ...” (4, p. 16). Acum, Marx se ocupă mai indeaproape de condițiile sociale ale activității omenești primordiale, ale activității de producere a bunurilor materiale, întrebîndu-se dacă individul este, sau nu este, respectiv în ce măsură este, stăpîn al condițiilor muncii

sale, deci ale existenței sale. Chestiunea stăpinirii, sau nestăpinirii, de către individ și condițiilor și a rezultatelor propriei activități sociale constituie marea problemă a înstrăinării, respectiv dezinstrăinării esenței omenești. Această problemă face și ea parte din nucleul central al problematicii sociologice; teoria înstrăinării, elaborată de Marx, ține de esența însăși a concepției sale materialiste despre societate și despre istoria ei. Această concepție n-ar fi ceea ce este, nu ar fi putut fi formulată în forma sa clasică în Prefața sus-amintită, din 1859, a cărții *Contribuții la critica economiei politice*, fără dezvoltarea, în manuscrisele din 1857–1859, a teoriei despre relația dintre individ și societate, a perturbărilor introduse în aceste relații de către fenomenul înstrăinării și a posibilităților dezinstrăinării esenței umane în comunism.

INDIVIDUL ÎN SOCIETATE

„Omul este (...) nu numai un animal social, ci un animal care numai în societate se poate singulariza” (4, p. 16). Singularizarea înseamnă diferențiere prin realizarea cît mai multora din multiplele potențialități creative — diferite — ale indivizilor, deci dezvoltarea pe multiple planuri a individualității lor. Condițiile singularizării sunt oferite de societate; cum arată Marx în repetate rânduri în *Grundrisse*, cele mai dezvoltate relații sociale, cele mai complexe legături între indivizi în societate permit, și pretind în cel mai înalt grad, singularizarea individului. Altfel spus, cu cît societatea dobîndește o organizare sistemică mai complexă, mai perfectă, cu atât mai bune condiții oferă ea pentru dezvoltarea indivizilor, membrilor săi. Dar și inversul e adevărat: organizarea sistemică mai complexă, mai perfectă a societății reclamă singularizarea indivizilor; fiecare nouă treaptă fundamentală a dezvoltării sociale reclamă dezvoltarea mai accentuată a individualității omenești, la un număr tot mai mare de indivizi.

Problematica raporturilor dintre individ și societate este tratată simultan din două unghiuri de vedere de către Marx: din unghiul de vedere sociologic și din cel axiologic (cel specific concepției umaniste). Sub raport sociologic, Marx subliniază cu insistență dependența individului de societate, de condițiile sociale — preexistente față de el și independente de el — ale existenței și activității sociale a individului. De aici rezultă că dezinstrăinarea și dezvoltarea umană completă, omnilaterală a individului sunt posibile doar prin realizarea anumitor condiții sociale — pe care Marx le identifică în trecerea de la capitalism la comunism, în organizarea comunistă a conviețuirii omenești. Urmează că interesele individului, în însuși interesul afirmării umane a tuturor indivizilor, trebuie subordonate acestui interes general și major al societății. Totodată, Marx își reliefiază cu insistență ideea că dezvoltarea umană completă a individului — însă a tuturor indivizilor, la scară întregii societăți — constituie scopul în sine al dezvoltării sociale; nu dezvoltarea societății este scop în sine pentru indivizi, ci dezvoltarea indivizilor trebuie să fie scop în sine pentru societate. Unghiul de vedere axiologic e relativ de sine stătător față de cel sociologic; acesta din urmă oferă explicația și mijloacele, primul propune telul. Marx nu și-a părăsit orientarea funciar umanistă din tinerețe, ci o fundamentează acum științific în mod mai matur.

TREPTELE ÎNSTRĂINĂRII

Conceptul de înstrăinare, bine se știe, este intens solicitat în literatură filozofică, sociologică, psihologică, estetică, etică, antropologică, axiologică contemporană. Este definit în feluri diferite, încărcat de accepțiuni multiple. În ce ne privește, ne interesează accepțiunea pe care i-a dat-o Marx. Nu ne vom ocupa aici de preistoria conceptului și nici de istoria sa ulterioară, ci vom cita textul lui Marx — un fragment din Ideologia germană — care conține, după părerea noastră, cea mai sintetică și completă definiție. Iată-l : „Forța socială, adică forță productivă multiplă care ia naștere din colaborarea diferenților indivizi, colaborare condiționată de diviziunea muncii, — această forță socială, ca urmare a faptului că însăși colaborarea nu ia naștere în mod voluntar, ci în mod spontan, le apare acestor indivizi nu ca propria lor forță unită, ci ca o putere străină, exterioară, despre care nu știu de unde provine și încotro se îndreaptă, care deci nu mai poate fi stăpinită de ei, ei dimpotrivă, trece printr-un sir de faze și trepte de dezvoltare specifice, care sunt nu numai independente de voință și de activitatea oamenilor, ci dirijează chiar această voință și această activitate.” (3, p. 34—35) Prin urmare, înstrăinarea constă în faptul că anumite consecințe ale activității sociale a indivizilor, a. sunt imprevizibile pentru acești indivizi, b. le apar acestora ca și cum n-ar fi rezultatul proprietății lor activității, ci niște forțe exterioare, *străine*, c. le scapă de sub control, *nu pot fi stăpinate* de către ei și d. se întorc chiar împotriva lor, ca forțe *ostile*, apăsătoare. *N.B.* : aspectele a. și b. deși cele mai aparente, sunt determinate de aspectele c. și d., nu invers : imprevizibilitatea consecințelor activității sociale a indivizilor este determinată de faptul că aceste rezultate se înstrăinează de oameni pe planul practiciei sociale. Înstrăinarea reală, practică este primordială, determinantă în raport cu înstrăinarea teoretică, înstrăinarea esenței umane în anumite relații sociale reale este cauza producțiilor înstrăinate ale conștiinței, nu invers. Aceasta rezultă din toate rationamentele lui Marx ; o spune Marx însuși, în formă concluzivă, în *Capitalul* : „Vălul mistic care acoperă procesul vieții sociale, adică procesul producției materiale, nu va fi înălțat decât atunci cînd va deveni un produs al asocierii libere a oamenilor și se va afla sub controlul lor conștient și planic. Pentru aceasta însă este necesară o anumită bază materială a societății, adică o serie de condiții materiale de existență, care, la rîndul lor, sunt produsul firesc al unei dezvoltări istorice indelungate și anevoieioase”. (5, p. 94)

În *Grundrisse*, ca și în *Capitalul*, conceptul este expressis verbis înțeleas în același fel ca în lucrarea de tinerete, definiția generală — asupra căruia nu se mai revine — fiind completată și adincită prin analiza în detaliu a fenomenului, a treptelor evoluției sale istorice și a condițiilor depășirii sale istorice.

În repede rînduri pe paginile manuscriselor de care ne ocupăm aici, Marx distinge trei trepte în dezvoltarea relațiilor dintre indivizi în societate (subînțelegîndu-se că este vorba de societățile postprimitive) : „Relațiile de dependență personală ... sunt primele forme de societate, în care productivitatea umană se dezvoltă doar în proporții reduse și în puncte izolate. Independența față de persoane intemeiată pe dependența față de lucruri este cea de-a doua mare formă în care se creează, pentru

prima oară, un sistem de schimb social general de substanțe, de relații universale, de trebuințe omnilaterale și de potențe universale. Individualitatea liberă, intemeiată pe dezvoltarea universală a indivizilor și pe transformarea productivității lor colective, sociale într-un bun social al lor, reprezintă a treia treaptă. Treapta a doua creează condițiile pentru cea de-a treia". (4, p. 93) Prima treaptă este aceea a societăților antagoniste precapitaliste, caracterizate printr-o împărțire în caste sau stări având statut politico-juridic inegal și printr-un sistem al dependentelor personale între indivizi; aceste societăți sunt definite prin caracterul preponderent natural, închis al economiei lor, prin producția simplă de mărfuri. Cea de-a doua treaptă este aceea a societății capitaliste, a producției generalizate de mărfuri, în care inegalitatea politico-juridică și dependența personală a unor indivizi față de alții a fost înlocuită prin sistemul dependentelor impersonale, mijlocite de bani și clădite pe inegalitățile fundamentale, economice. Treapta a treia este aceea a societății comuniste, în care — ca rezultat al întregii dezvoltări istorice precedente — ambele forme ale dependenței unor indivizi față de alții vor fi fost depășite, individualitatea devenind liberă sub ambele aspecte.

Treapta întâia indicată de Marx include o formă specifică a instrâinării: consecințele propriei lor activități sociale li se infățișează majorității membrilor acestor societăți ca forțe străine și ostile datorită sistemului de privilegii și oprimări, datorită inegalității politico-juridice, care le răpește formal dreptul și putința de a participa la viața publică, la conducerea și organizarea generală a societății; apartenența la o stare dată fiind în principiu determinată prin naștere, putința individului de a-și modifica poziția în sistemul relațiilor sociale tinde să fie redusă la minimum. Totodată, sistemul dependenței personale împiedică dezvoltarea și diferențierea individualităților, săracind astfel societatea însăși. În condițiile dependenței personale ce caracterizează, spre pildă, societatea antică, scrie Marx pe o altă pagină, „este posibilă apariția unor mari personalități. Dar nu poate fi vorba aici de o dezvoltare liberă și deplină a individului sau a societății...” (4, p. 436)

Insistențele demersului teoretic al lui Marx se concentrează, din motive ușor de înțeles, asupra celei de-a doua trepte, asupra infătișărilor fenomenului instrâinării în societatea capitalistă. Găsim astfel în textele sale analiza procesului de instrâinare a muncitorului în raport cu procesul de muncă și concomitent cu produsele muncii sale:

„În ceea ce privește combinarea ei, această muncă este subordonată unei voințe străine și unei inteligențe străine și e condusă de ele, își are unitatea spirituală în afara ei, în aceeași măsură în care, în ce privește unitatea ei materială, ea este subordonată unității obiectuale a mașinilor, a capitalului fix, care ca un monstru insuflețit obiectivează gîndirea științifică și constituie de fapt elementul unificator...

Prin urmare, munca combinată este într-un dublu sens o combinare *an sich*, dar ea nu este combinare nici în sensul de liberă stabilire de relații între indivizi care lucrazează laolaltă, nici în sensul de dominație a lor asupra funcțiilor lor particulare sau singulare și asupra uneltelelor de muncă. De aceea, dacă muncitorul se raportează la produsul muncii sale ca la un produs străin, înseamnă că și la munca combinată el se raportează la o muncă străină și în același mod se raportează el și la propria sa muncă,

în care vede o manifestare de viață care, deși îi aparține, îi este totuși străină, impusă . . .” (4, p. 422)

Consecința înstrăinării procesului de muncă și a produselor muncii este înstrăinarea în sistemul relațiilor generale dintre indivizi, mijlocite de mărfuri și bani. „Orice producție este o obiectivare a individului. Dar în bani (în valoarea de schimb) obiectivarea individului nu are loc în cadrul modului său natural de a fi determinat, ci este obiectivarea lui într-o determinație (relație) socială care-i este totodată exterioară”. (4, p. 158) În schimbul general de activități concretizat în producția generalizată de mărfuri, scrie în altă parte Marx, „legătura reciprocă dintre indivizi li se infățișează ca ceva străin și independent de ei, ca un lucru. În valoarea de schimb, relația socială dintre persoane este transformată într-o relație socială între lucruri, iar puterea persoanei este transformată în putere a unui lueru”. (4, p. 93) Relațiile dintre indivizi se infățișează la suprafață ca relații între lucruri, deci ca ceva străin de esența umană a acestor indivizi: „Ceea ce face deosebit de dificilă înțelegerea banilor în deplinătatea determinației lor ca bani . . . este faptul că aici un raport social, o relație determinată între indivizi apare ca metal, ca piatră, ca un lucru pur corporal exterior indivizilor . . .” (4, p. 171)

Nu va fi de prisos să adăugăm că întreagă această idee Marx o reia, formulând-o sistematic și unitar, în celebrul paragraf privitor la *caracterul de fetiș al mărfurii* din primul volum al *Capitalului*. Deși nu folosește ca în *Grundrisse* cuvântul *înstrăinare* în textul din *Capitalul*, ideea și chiar expresia ei verbală rămâne aceeași: „Misterul formei marfă constă, prin urmare, pur și simplu în faptul că în această formă caracterul social al muncii oamenilor se reflectă ca caracter obiectual al produselor muncii, ca însușiri sociale pe care aceste lucruri le au de la natură. În consecință și relația socială dintre producători și ansamblul muncii le apare acestora ca o relație socială între obiecte, existentă în afara lor. . . . Ceea ce capătă în ochii oamenilor forma fantastică a unei relații între lucruri nu e nimic altceva decât o relație socială determinată între oameni.” (5, p. 86–87) Valoarea mărfurilor „variază neîncetat, independent de voința, prevederile și acțiunile celor care schimbă produsele. Pentru ei, propria lor mișcare socială ia forma unei mișcări a lucrurilor, sub al cărei control se află ei, în loc ca ei să o controleze”. (5, p. 89) Ca și în *Grundrisse*, Marx subliniază în acest paragraf al *Capitalului* că *această formă* a apărut istoric este după depășirea sistemului dependențelor personale: sistemul dependenței personale a unui individ față de altul, care apărea ca atare la vedere, a fost înlocuit printr-altul, în care relațiile dintre indivizi sunt deghizate în raporturi sociale între lucruri, între produsele muncii. (5, p. 91–92)

Cu aceasta ne întoarcem la manuscrisele din 1857–1858. Pe treapta a doua, arată Marx, indivizii eliberați de strânsoarea dependențelor personale *par* independenți; de fapt sunt prinși și acum în niște relații de dependență, dar în relații obiectivate; „relațiile de dependență obiectivate nu sunt altceva decât relațiile sociale autonomizate față de indivizii aparent independenți, adică relațiile lor de producție devenite autonome față de ei însăși”. (4, p. 99) Posibilitatea de emancipare a individului este relativ mai mare în sistemul capitalist decât în formațiunile antagoniste precapitaliste; Marx însă subliniază că noua formă de dependență poate fi depășită incidental de către unii indivizi, dar nu de către „masa oame-

nilor robiți"; pentru această masă, realizarea individualității este posibilă doar prin depășirea istorică a sistemului capitalist.

În cadrul raportului dintre capital și munca salariată, constată Marx, se realizează „forma extremă a înstrăinării”, treapta cea mai de sus a procesului istoric caracteristic formațiunilor intemeiate pe proprietatea privată asupra mijloacelor de producție. Această treaptă pregătește condițiile materiale ce fac eu putință procesul dezinstrăinării, prin organizarea, într-un fel nou, a raporturilor dintre indivizi în societate, în cadrul unei organizări sistematice noi a societății. „Acestă formă extremă a înstrăinării, în care [...] munca, activitatea productivă, se opune proprietilor ei condiții și propriului său produs este un stadiu tranzitoriu necesar și de aceea conține deja *an sich*, numai că într-o formă inversată, pusă cu capul în jos, descompunerea tuturor *premiselor limitate ale producției* și, mai mult chiar, creează și stabilește premisele indispensabile ale producției și, prin urmare, depline condiții materiale pentru dezvoltarea completă, universală a forțelor productive ale individului”. (4, p. 467)

DEZINSTRĂINAREA. DEZVOLTAREA UMANĂ A INDIVIZILOR – SCOP ÎN SINE

Înstrăinarea individului în procesul muncii și în produsele sale, precum și în relațiile cu ceilalți indivizi în societate – deci înstrăinarea sa în mediul vital nemijlocit și în sfera fundamentală a activității sale generice – determină nerealizarea acelei note de species despre care a scris Marx în *Manuscisele* din 1844 și care constă în „*activitatea liberă și conștientă*” (1, p. 555); nerealizarea acestei note înseamnă dezumanizare, înstrăinarea individului de propria sa esență umană.

Depășirea istorică a înstrăinării, dezinstrăinarea esenței umane înseamnă deci realizarea umană deplină a omului, prin umanizarea relațiilor dintre indivizi în societate, prin umanizarea modului de organizare generală a societății. „Comunismul e ... conceput ca reintegrare sau reîntoarcere a omului în sine însuși, ca suprimare a autoînstrăinării omului ...”, scria Marx încă din 1844 (1, p. 575). În lucrările sale de maturitate, el insistă tot mai mult asupra faptului că trecerea de la capitalism la comunism este o necesitate iminentă procesului istoric universal. Dar rezultă la tot pasul și din aceste lucrări că Marx vede superioritatea comunismului tocmai în noua intemeiere a relațiilor generale dintre indivizi în societate, în realizarea unui asemenea sistem în care toți membrii societății să-și poată realiza deplinătatea potențelor umane. Cunoșeuta formulare după care instituirea relațiilor comuniste va însemna începutul adevăratei istorii a omenirii, căci dezvoltarea de pînă acum a constituit doar preistoria ei, include ideea că societatea comunistă va deschide, pentru prima dată, posibilitatea afirmării umane depline a tuturor membrilor săi, va fi deci prima având o organizare corespunzătoare cerințelor umanizării. Omul e o ființă socială; în *Capitalul*, Marx scrie că omul societății comuniste va fi „omul socializat”.

În *Grundrisse*, Marx subliniază, de repetate ori, că înstrăinarea prin obiectualizarea relațiilor dintre indivizi în societatea capitalistă constituie o răsturnare cu capul în jos a raporturilor firești dintre mijloc și scop: individul este sacrificat unui scop exterior și străin, transformat din scop

în mijloc : „În economia burgheză ... această manifestare deplină a esenței lăuntrice a omului apare ca o completă secătuire, acest proces universal de obiectualizare — ca o înstrăinare totală, iar năruirea tuturor scopurilor unilaterale determinate — ca o sacrificare a scopului în sine în favoarea unui scop cu desăvârsire exterior”. (4, p. 437—438) Scopul în sine este individual — designur însă nu un oarecare individ izolat și nu individul privilegiat, ci fiecare individ, membru al societății. În multe locuri, Marx dezvoltă ideea coincidenței dintre interesele societății și cele ale totalității indivizilor care compun societatea. În *Capitalul* chiar, el subliniază că una din „limitele modului de producție capitalist” faptul „că extinderea, sau restrîngerea, producției este determinată nu de raportul dintre producție și nevoile societății, nevoile oamenilor socialmente dezvoltăți, ci de insușirea muncii neplătite și de raportul dintre această muncă materializată în general” (6, p. 261). Se pune aici un justificat semn de egalitate între „nevoile societății” și „nevoile oamenilor socialmente dezvoltăți” — nevoile tuturor indivizilor societății — opuse totodată intereselor private ale profitului capitalist. Constatarea acestei coincidențe constituie fundamentarea științifică a dezideratului umanist.

„Omul își apropriază esența sa omnilaterală într-un mod omnilateral, deci ca om total” — nota Marx în manuscrisele sale din tinerețe. (1, p. 579) Fiind o ființă eminentă socială, omul are o multitudine de valențe pe care i le oferă — sau i le refuză — societatea în care trăiește, pe care le poate realiza complet — realizându-se ca om complet — în și printr-o complexitate de relații sociale, de activități sociale. Această idee reapare, într-o formă dezvoltată, în *Grundrisse*, în constatarea că însăși dezvoltarea producției, deci a societății în ansamblu pretinde „cultivarea tuturor însușirilor omului social și producerea lui ca om înzestrat cu însușiri și legături — deci și cu trebuințe — cît mai bogate, producerea omului ca produs cît mai total și universal al societății...” (4, p. 353)

Omul ca produs total și universal al societății poate fi însă doar rezultatul unui îndelungat și sinuos proces istoric. „Indivizii universal dezvoltăți, ale căror relații sociale fiind propriile relații colective, sunt totodată subordonate propriului lor control colectiv, nu sint un produs al naturii, ci al istoriei.” (4, p. 97) Anume, urmează să fie — la scara completă a întregii societăți — un produs al societății comuniste, după ce în societățile primitive omul trăia încă fără totalitatea relațiilor umane, iar în cele antagoniste, cu deosebire în cea capitalistă, s-a înstrăinat în totalitatea relațiilor sociale. Să observăm totodată, în citatul din urmă, condiționarea de către Marx a realizării totale a omului de construirea unor relații sociale subordonate controlului colectiv al indivizilor, deci de depășirea istorică a înstrăinării.

Ideea coincidenței dintre nevoile societății și nevoile oamenilor socialmente dezvoltăți, redată mai sus, reapare în toată strălucirea în identificarea de către Marx a avuției societății cu dezvoltarea și manifestarea deplină a capacitaților creațoare ale tuturor indivizilor: „... dacă înălăturăm forma îngustă burgheză, ce altceva e avuția decit universalitatea trebuințelor, a aptitudinilor, a mijloacelor de consum, a forțelor de producție etc. ale indivizilor, care a fost creată de schimbul universal? Ce altceva e avuția decit deplina dezvoltare a dominației omului asupra forțelor naturii, adică atât asupra forțelor naturii propriu-zise, cît și asupra

forțelor propriei sale naturi? Ce altceva e avuția decit manifestarea absolută a talentelor creatoare ale omului, fără nici un fel de alte premise în afară de dezvoltarea istorică anterioară, care face din această unitate a dezvoltării un scop în sine, ce altceva decit dezvoltarea tuturor forțelor umane ca atare, independent de orice scară de valori *prestabilită?*" (4, p.437)

Dezvoltarea forțelor umane ca atare, manifestarea absolută a talentelor creatoare ale omului ca scop în sine — iată formularea de către Marx a celui mai înalt deziderat umanist; acest deziderat este intemeiat, precum am încercat să dovedim, pe analiza sociologică a relațiilor dintre individ și societate, a condițiilor sociale ale înstrăinării și dezinstrăinării esenței umane. Vom nota din nou, în încheiere, similitudinea formulării din *Grundrisse* cu aceea din *Capitalul*, spre a sublinia unitatea lăuntrică a operei lui Marx: în cea mai matură și completă expresie a sa, această operă e caracterizată prin aceeași îmbinare organică a viziunii științifice și umaniste. „Avuția reală a societății și posibilitatea permanentei extinderii a procesului ei de reproducție nu depind... de durata supramuncii, ci de productivitatea ei și de condițiile de producție mai mult sau mai puțin abundente în care ea se înfăptuiește. Imperiul libertății începe de fapt abia atunci cînd incetează munca impusă de mizerie și de oportunitatea exterioară... În acest domeniu libertatea nu poate consta decit în aceea că omul socializat, producătorii asociați regleză în mod rațional acest schimb al lor de materii cu natura, îl supun controlului lor colectiv, în loc de a fi dominați de el ca de o forță oarbă; îl realizează cu cea mai mică cheltuială de energie și în condițiile cele mai demne și mai potrivite cu natura lor umană. Dar el rămîne întotdeauna un imperiu al necesității. Dincolo de granițele lui începe dezvoltarea forței omenești, dezvoltare care este considerată ca scop în sine, începe adevăratul imperiu al libertății, care însă nu poate înflori decit pe acest imperiu al necesității, ca bază proprie a sa.” (7, p. 772–773)

Progresul societății, construirea societății comuniste, constituie condiția deplinei realizării umane a indivizilor la scara completă a societății. Scopul în sine al avansării spre comunism este realizarea plenară a tuturor indivizilor. Aceasta este învățătura autentică a lui Marx, cuprinsă în *Bazele criticii economiei politice*, confirmată și dezvoltată în *Capitalul*.

EIBLIOGRAFIE

- 1 KARL MARX, *Manuscrisse economico-filosofice* din 1844, în K. MARX — F. ENGELS, *Scriseri din tinerețe*, București, Edit. politică, 1968.
- 2 KARL MARX, *Contribuții la critica filozofiei hegeliene a dreptului. Introducere*, în K. MARX — F. ENGELS, *Opere*, vol. 1, București, E. S. P. L. P., 1957.
- 3 KARL MARX — FRIEDRICH ENGELS, *Ideologia germană*, în K. MARX — F. ENGELS, *Opere*, vol. 3, București, Edit. politică, 1958.
- 4 KARL MARX, *Bazele criticii economiei politice*, București, Edit. politică, 1972.
- 5 KARL MARX, *Capitalul*, vol. 1, în K. MARX — F. ENGELS, *Opere*, vol. 23, București, Edit. politică, 1960.
- 6 KARL MARX, *Capitalul*, volumul III, Partea I, în K. MARX — F. ENGELS, *Opere*, vol. 25, București, Edit. politică, 1969.
- 7 KARL MARX, *Capitalul*, volumul III, Partea a II-a, București, E. S. P. L. P., 1955.